

ŠKOFJELOŠKI

PROSVETNI LIST

Leto II. • Št. 4

SEZONA 1953-54

ŠKOFJELOŠKI
MUZEJ

*Ob občnem zboru Muzejskega društva
dne 7. marca 1954*

UPRAVNI ODBOR

Muzejskega društva v Škofji Loki v poslovnem letu 1953

predsednik:	DR. PAVLE BLAZNIK, znanstveni sodelavec Inštituta za politično ekonomijo na Ekonomski fakulteti
podpredsednik:	STEVO ŠINK, notar
tajnik:	DOROTEJA GORIŠEK, arhivarka
blagajnik:	JOŽE KRAŠOVEC, trgovski poslovođa
gospodar:	FRANCE PLANINA, ravnatelj Prirodoslovnega muzeja
odborniki:	BRANKO BERČIČ, bibliotekar OTO BURDYCH, lekarnar LADO FINŽGAR, upravnik trgov. podjetja »Lubnik« SLAVKO FOJKAR, delavec IVAN HAFNER, lesni manipulant VALENTIN KALAN, upravnik komunalnih ustanov GREGOR KANKELJ, upokojenec CVETO KOBAL, predsednik LOMO Skofja Loka TONE PIRC, delovodja TOMO PODNAR, profesor SONJA ROJIC, profesorica in zastopniki
muzeja:	KAREL PLESTENJAK, upravnik
gimnazije:	STANE HRIBERNIK, ravnatelj
osnovne šole:	HELENA PISKERNIK, učiteljica
mladinske sekcije:	IVAN SMID, dijak

NADZORNI ODBOR

ADOLF GERJOL, dentist
FRANC ŽEBRE, trgovski poslovođa

Loški vitezi in mestni plemiči

(Odlomek iz razprave »Kolonizacija in kmetsko podložništvo na Sorškem polju«.)

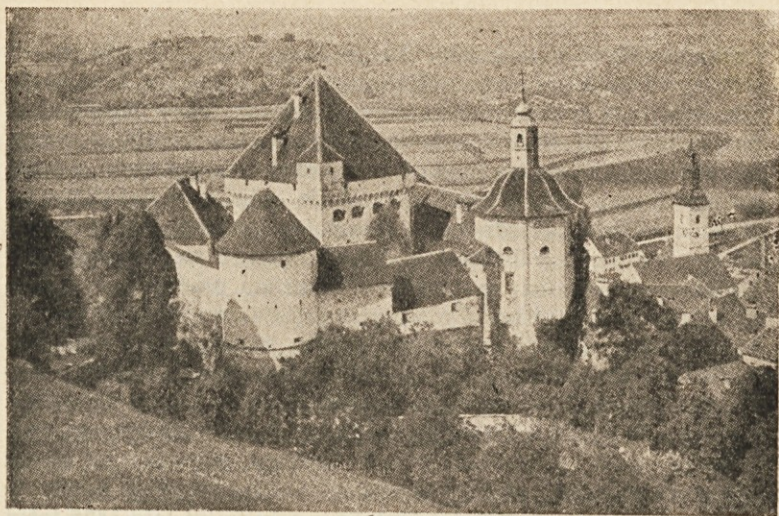
V dobi največjega kolonizatoričnega razmaha naletimo na loškem ozemlju na rod Loških vitezov, s katerimi je imel freisinški škof težave nad pol stoletja. Ta rod je silno dvignil svojo moč sredi 13. stoletja. Tedaj so bili trije bratje: Wernher, Konrad in Jakob loški gradiščani; med njimi se je najbolj uveljavil Wernher, ki je bil nekaj časa tudi loški oskrbnik. Svoj položaj so bratje močno izrabljali; saj jim je ob poravnavi 1262 freisinški škof med drugim očital, da so si lastili celo pravice do loškega gradu. Po poravnavi je postal Wernher ponovno loški oskrbnik; na tem mestu je ostal do svoje smrti 1267. Z njegovo smrtjo je nastala vrsta spornih vprašanj, ki jih je za Loške viteze skušal ugodno rešiti njih senjor Konrad, Wernherjev brat. Tako jim je 1268 škof načelno priznal gozdno in lovsko pravico (*ius foreste et venacionis*); značilno pri tem je, da so Loški vitezi še 1262 ogorčeno odbijali očitke, da se hočejo polastiti te pravice. Naslednje leto je bil zaključen spor glede hub. Wernherjevi dediči so si namreč lastili vsako deseto na novo ustanovljeno hubo na loških tleh od takrat, ko je Wernher vodil loško gospodstvo. Komisija je dedičem priznala 14 hub, ki so ležale večinoma v Selški in Poljanski dolini. Vendar je škofu uspelo, da je kaj kmalu rešil loško posest v dolinah nevarnih razpok; malo pred 1291 je pa pridobil tudi hube v koroški županiji, ki so spadale v skupino zgoraj omenjenih 14 hub.

Kako vplivni so bili Loški vitezi, kaže poravnava glede gozdnih in lovskih pravic iz 1269. Loški vitezi so se sicer odrekli sodstvu in vodstvu v gozdovih; vendar so dobili za povračilo po fevdnem pravu $\frac{2}{3}$ dajatev v ovsu, plečih in ostalega, kar je pripadalo zraven, medtem ko je imel škof pravico le do tretjega dela. Razen tega je lahko lovil najstarejši med Wernherjevimi dediči v običajnem času sokole vseh vrst; pač pa je bilo treba dati vso naloženo divjačino skupaj s pticami na razpolago škofu, kadar se je mudil na loških tleh. Dediči so hoteli obdržati te pravice neokrnjene; zato so sklenili 1293

loški bratje Wernher, Konrad in Nikolaj z bratrancem Konradom Oglejskim pogodbo, po kateri ni smel nihče od njih odtujiti ali omejiti kakega skupnega fevda. Istočasno so uredili tudi razmerje do freisinškega škofa. Če bi njihov bratranec Konrad Oglejski na kakršenkoli način izgubil svoj delež, naj bi pripadala njegova pravica freisinškemu škofu, užitek pa loškim bratom. Če bi bratranec zakrivil kako nezakonito dejanje, naj bi pripadalo škofu vse, kar je izviralo iz njegovega deleža. Kolikor bi se pogrešil kdo od bratov ali njih dedičev in bi se navzlic opominu ne poboljšal, naj bi zapadle vse pravice v celoti. Zaradi te obveze jim je bil škof pripravljen plačati sto oglejskih mark oziroma zastaviti do izplačila 14 hub v poljški (besniško ozemlje), 6 hub pa v sosednji strmiški županiji na selški strani.

Navzlic vsem tem poravnavam pa se je vendar kazala samovoljnost Loških vitezov celo v dejanskem obračunavanju, kar je hotel škof preprečiti z dogovorom, po katerem so se 1270 Loški vitezi obvezali, da si ne bodo lastili nikakih pravic na freisinških gradovih in utrdbah in da bodo umaknili vse svoje ljudi iz loških posestev. Do miru pa s tem ni prišlo. Ko je Wernher mlajši zagrešil vrsto prekrškov, ga je freisinški škof 1275 pripravil do tega, da mu je bil voljan izročiti vso dediščino pod pogojem, da ostane Wernherju v užitek; če bi se pa še v bodoče pregrešil, naj bi pripadel škofu tudi užitek. Vse te obveznosti bi prišle dejansko v poštev le, če bi bil zemljiški gospod toliko močan, da bi jih lahko izvedel. V resnici temu ni bilo tako, na kar kažejo ponovne obljube Loških vitezov, da so pripravljeni napraviti konec vsem neprijetnostim, ki so jih povzročali freisinškim škofom.

Položaj gradiščana v loškem stolpu je bil mestoma združen tudi z opravljanjem enake službe na Starem gradu, od koder naj bi po Valvasorju potekal rod Loških gospodov (XI, str. 36—37). Stari grad, Wildenlack, ki sega morda še v predzgodovinsko dobo, je dal freisinški škof v začetku 14. stoletja temeljito obnoviti. Saj je potrošil v letih 1317—1320 preko 400 oglejskih mark za ureditev jarka in zgraditev zunanjega obzidja. Na tej sicer odmaknjeni, a vsekakor važni točki so se gradiščani večkrat menjavali. Tako je postavil škof za leto 1315 na to mesto polhograjskega gospoda Markvarda in Rüdigerja, ki ju je plačal deloma v denarju (20 mark),

Skofjeloški grad, nekdanje bivališče Loških vitezov, je ohranil svoje srednjeveško lice vse do l. 1892, ko so ga pričele nune prezidavati.

deloma v naravi (150 modijev rži in ovsa ter 600 sirov); za stražo in vratarje sta morala poskrbeti sama. — Ulrich Stutenberg je 1357 združil službi gradiščana v loški spodnji utrdbi in na Starem gradu proti plačilu letnih 80 oglejskih mark; izrabil je namreč denarno zadrego freisinškega škofa, ki mu je posodil 250 gld. — Za vlade Friderika III. je imel do 1449 v cesarjevi službi grad v oskrbi Andrej Fröhlich. Fröhlich poteka verjetno iz rodbine, ki je imela 1423 na loških tleh v fevdu 1 hubo v Crngrobu, 1 pri Sv. Ožboltu, 1 pa v Besnici. Leta 1449 je Friderik III. ukazal svojim oskrbnikom na freisinških kranjskih gradovih, da so gradove izročili Juriju Lambergu kot zastopniku freisinškega škofa Ivana. Oskrbništvo na Starem gradu je tedaj prevzel Osterman Liebenberger. Proti koncu 15. stoletja je bil gradiščan na Starem gradu Jurij Siegesdorfer. V 16. stoletju pa je grad odslužil; v urbarju 1568 je omenjen kot star grad. V Valvasorjevem času so bile tam le še razvaline.

Na osnovi opravljanja službe gradiščana so se v Loki uveljavljale še nekatere druge plemiške rodbine, med katerimi je bila v prvi polovici 15. stoletja najmočnejša rodbina Ivana

Loškega (Hans von Lagk). Ta je imel 1423 v fevdu razen stolpa v Besnici, dvorca v Rakovici in 8 kmetij v besniškem območju tudi 4 hube v Stražišču. Njegova sinova Melhior, ki mu je dal 1423 škof v oskrbo loško zgornjo utrdbo z vsemi pritiklinami, in Baltazar sta imela tedaj v fevdu stolp v Loki na Spodnjem trgu (Noumarkt), dalje mlin pri kopališču in onega na Studencu, dvorec v Stari Loki, razen tega pa še 2 hubi v Veštru, 1 v Virmašah, 2 v Žabnici, 2 na Godešču, 2 v Zmincu, 1 v Besnici; za 1 hubo v Hosti sta plačevala letno po 48 oglejskih denaričev. Po njuni smrti je vse te fevde podedovala vdova Ana Haidenreich Verber, ki je prodala obe hubi v Zmincu in eno hubo na Godešču takratnemu loškemu kaščarju Andreju Tschugelu, leta 1449 pa škofu Ivanu dvorec in mlin pri kopališču. Drobljenje fevdov se je nadaljevalo tudi kasneje; tako je rodbina Ivana Loškega izginila, ne da bi zapustila za seboj globlje sledove. — Prav majhne fevde je imel v svojih rokah Nikolaj Gutenberg, ki je bil leta 1426 loški oskrbnik. Pač pa so se močno uveljavile druge tri družine, ki so imele v začetku 15. stoletja na loških tleh večje fevde, na osnovi katerih so se razvile graščine v Puštalu, Stari Loki in St. Petru pod Šmarjetno gor.

KAREL PLESTENJAK:

O škofjeloškem muzeju

Nekaj desetletij pred zadnjo svetovno vojno je loško mesto s spreminjanjem hišnih pročelij in z raznimi novimi dozidavami stalno izgubljalo svoje srednjeveško lice. Zbiralci in prekupčevalci starin so pošiljali blago kulturnospomeniške vrednosti čez slovenske meje in ga tako odtujevali domovini. Takšni in podobni pojavi so dramili v nekaterih domačinih, sprva bolj v prosvetnih delavcih loškega okraja, ljubežen do dediščine preteklosti, ki je vse bolj in bolj zorela v željo po ustanovitvi lokalnega muzeja; velike upe pa je tej zamisli dala loška obrtnoindustrijska razstava poleti 1936, ko so bili med obrtnimi izdelki zastopani tudi stari cehovski in kulturnozgodovinski predmeti. Večino od njih naj bi namreč razstavljjal bodoči muzej.

Krog vztrajnih zagovornikov lokalnega muzeja se je širil in imel poleti 1937 pod imenom Muzejsko društvo svoj ustanovni občni zbor. Društveniki so naslednje leto že pričeli zbirati muzejsko gradivo pri loških družinah in po hišnih podstrešjih, 27. avgusta 1939 pa so v drugem nadstropju starega rotovža odprli muzej. Zbirke so bile razstavljene v štirih sobah in najmočnejše v cehovskih spominih. Društvo je sprejelo nalogo, da v novem muzeju postopoma prikaže ves zgodovinski razvoj na področju nekdanjega loškega gospodstva, pokrajine, ki je živela od leta 973 pa do 1803 v medsebojno skladnih zemljepisnih, gospodarskih in upravnih mejah.

Kakor so z vsakim pomembnim gibanjem ali ustvarjanjem združena imena najzaslužnejših, tako sta v zgodovini loškega muzeja zapisani imeni loških rojakov dr. Pavleta Blaznika in prof. Franceta Planine.

Rast mlade kulturne ustanove je zavrl nemški okupator, ko je kmalu po prihodu s svojimi cariniki zasedel ves rotovž, muzejski inventar pa zvozil in zmetal v kapucinsko cerkev, ki je v tem času postajala zbirno skladišče naropanih kulturno-zgodovinskih predmetov.

Po osvoboditvi je Mestni ljudski odbor preskrbel muzeju nove prostore v vzhodnem delu Puštalskega gradu in mu s tem dal možnost večjega razmaha. Nekatera zidarska dela so novemu domu izboljšala prostore, nekaj sob pa je bilo pridobljenih še naknadno. Okrajni ljudski odbor je prevzel v svoje breme znaten del vzdrževalnih stroškov, polno razumevanje je pokazalo zlasti Ministrstvo za prosveto LRS z izdatnimi denarnimi podporami in strokovnimi nasveti. Muzejsko društvo je tedaj razširilo svoje delovanje na zbiranje dokazov o zločinih okupatorja in na iskanje dokumentov o narodno-osvobodilni borbi. Med večjimi novimi pridobitvami je omeniti gradivo iz visoškega dvorca; bilo ga je za tri kamione. Društvo je 28. julija 1946 moglo muzej zopet odpreti v delno obnovljenih prostorih Puštalskega gradu in predstavilo občinstvu novo šolsko in prirodopisno zbirko, baročno pohištvo visoških Kalanov, sobo s spomini na dr. Ivana Tavčarja in povsem novo zbirko gradiva iz dobe narodnoosvobodilnega boja.

Rast muzeja se je naslanjala izključno na slučajne subvencije oblasti, na žrtvovani čas in mnogokrat tudi na fizične

moči druženih odbornikov. Upravljanje zbranega inventarja in splošne naloge vodstva takšne kulturne ustanove so postale iz dneva v dan zahtevnejše. Na vlogo in položaj mladega, pa vendar pomembnega muzeja je ljudska oblast vedno bolj gledala in je julija 1948 po Ministrstvu za prosveto LRS imenovala prvega upravnika ter ga finančno vključila v svoj redni proračun. Tedaj je omenjeno ministrstvo naklonilo ustanovi še večjo denarno subvencijo. Naslednje leto je muzej za svoje vzdrževanje imel zagotovljena denarna sredstva od OLO Kranj in bil tako priznan za stalno kulturno ustanovo z lastnim rednim proračunom. V začetku leta 1950 je muzej prevzel v svoj okvir Ljudski odbor ljubljanske oblasti. V tem času je dobil muzej novega nameščenca, svojega arhivarja. Po ukinitvi prej omenjenega oblastnega organa je nudil proračunska sredstva ponovno OLO Kranj in tako je ostalo do konca leta 1952, ko je muzej prišel pod okrilje Ljudskega odbora mestne občine v Škofji Loki.

Stalno pridobivanje novega muzejskega in arhivskega gradiva je terjalo nove prostore. Res se je med časom posrečilo najeti v gradu še prostore za razstavni oddelek, arhiv in biblioteko, za depoje, restavratorskopreparatorsko delavnico in za upravno pisarno. Z zidarskimi in raznimi preurejevalnimi ter obnovitvenimi deli (s podeljenimi subvencijami Zavoda za spomeniško varstvo) so bili zboljšani pogoji posebno za razvijanje arhivskobibliotečnega oddelka in etnografske zbirke. Dalje je prej omenjeni zavod prispeval k popravilu vrtnega grajskega portala, dvoriščnih arkad in dimnikov. Grad sam, kjer domuje muzej, in njegova okolica pa sta pridobila na prijaznosti z obnovitvijo stare stolpne ure, kar je oskrbela uprava s pomočjo izredne podpore okrajnega ljudskega odbora v Kranju.

Naraščajoča muzejska problematika je v začetku leta 1952 priklicala v življenje muzejski svet, ki ga sestavljajo člani odbora Muzejskega društva. Svet ima nalogo, da v sodelovanju z muzejsko upravo propagira muzejsko misel in skrbi za obči procvit ustanove. Prizadevanje obeh organov, sveta in uprave, je skladno, saj vodi oba eden in isti cilj.

V mejah proračunskih možnosti je bila restavratorskopreparatorska delavnica opremljena z najnujnejšimi napravami in orodjem. Deloma že služi svojemu namenu, povsem pa bo

zadovoljila zahtevam po izvršitvi nalog, ki jih mlada uprava ne podcenjuje: po inventarizaciji muzealij ter spomeniškovarstvenih objektov svojega področja. Vážne podatke za to črpa iz zapiskov s terena in iz razpoložljive znanstvene literature. Pregled nad spomeniškim bogastvom loškega ozemlja bo razviden iz kartoteke (opremljene s fotografskimi posnetki). Delo za dosego tega načrta je rodilo že zadovoljive uspehe.

Študiju loške arhitekture, razen cerkvene, se do danes ni še nihče posvetil. Prav ta ugotovitev je pripeljala upravo do tesnejših stikov s kustosom kranjskega muzeja, ki je v tem pogledu obljubil svojo pomoč. Sicer pa zbližuje oba muzeja mejaša tudi spomeniškovarstvena služba.

V zvezi z reševanjem urbanističnih vprašanj loškega mesta, pri čemer ni mogoče obiti interesov zaščite starega dela mesta, je bil muzej v stikih z Zavodom za spomeniško varstvo LRS in se po svojem zastopniku udeleževal komisijskih ogledov.

Med zgodovinske spomenike štejemo prav tako bolnišnice, bunkerje, tehnike pa tudi kraje borb, ki so priča naše nedavne preteklosti, oboroženega odpora proti fašističnim osvajalcem. Loški muzej se je po piscu teh vrst (kot vodji ekipe) udeležil leta 1949 velikega obhoda vsega področja znotraj mej okrajnega ljudskega odbora in pri tem ugotavljal stanje nekdanjih partizanskih skritih objektov. Delo te ekipe je bilo objavljeno v Glasu Gorenjske v obliki reportaže.

Opis podrobnega dela znotraj in zunaj muzeja bi zahteval preveč prostora. Povem le to, da je naše delo kot en sam živobarven in razgiban mozaik; njegovo sestavljanje v zaključeno obliko ni kratkotrajno. Muzealci niso obsojeni samo na enolično delo niti niso zaprti med starine, da bi jih zgolj čuvali in razkazovali (kakor mislijo prenekateri Ločani, ki muzeja še obiskali niso), temveč je velik del njihovega življenja živo povezan z zunanjim svetom, ki skriva v sebi še toliko neodkritih zapuščin izumrlih ljudstev, in ki hrani, prav posebno še na loški zemlji, prelepe stvaritve ljudske in visoke umetnosti. Iz ljudstva samega pa črpajo muzealci živ jezik zgodovine. In prav ta svet je za nas vabljev, je naše bogastvo. Želimo ga približati splošnemu razumevanju.

Prizadevanje kroga, ki se zbira pod streho loške muzejske institucije, je dobilo v zadnjem času od lokalne oblasti občutno moralno oporo: muzejskim načrtom se odpira široka pot. Kaj pomeni to odkritje? Vsekakor odlično spričevalo, ki ga moremo pokazati širokemu kulturnemu svetu, in končno priznanje našim trditvam, da je muzej Loki nič kako potreben.

Obiščimo muzejske zbirke. V prvi sobi je razstavljeno gradivo iz dobe narodnoosvobodilne borbe. Življenje borcev Gorenjskega in Škofjeloškega odreda je močno dokumentirano s fotografskimi posnetki, organizacijsko sposobnost pa kažeta maketi tehnike na Martinjvrhu in bolnišnice »C« nad Zalim logom. Tudi o žalostni usodi dražgoške vasi se obiskovalec lahko prepriča iz slik. V tesni medsebojni zvezi so fotografije gestapovcev, zbirka spominov preživelih internirancev iz nemških taborišč in dokumenti o streljanju talcev.

Dokajšnjo časovno razliko občutimo ob vstopanju v naslednjo sobo, ki odkriva povsem drug svet. Pergamentne listine, rezljane skrinjice, obrtniški izveski, kovinski vrči, debele sveče in visoka bandera nas povedejo v loške cehovske čase. Morda se za te eksponate lahko zahvalimo samo loškimi obrtnikom, ki so cehovske običaje obnavljali vse do okupacije.

Zbirka domače obrti je zastopana s tkalstvom, sitarstvom, klobučarstvom, barvarstvom in glavnikarstvom.

Zunanja slika in družbene razmere med ljudstvom, ki si je na freisinški posesti postavilo svoje domove, se razkriva še v naslednjih treh prostorih: v maketah starejših tipov kmečkih hiš, kuhinjski posodi, domačem in poljskem orodju ter v ustvaritvah duhovnokulturne dejavnosti, ki zastopa slikanje na les, steklo in platno, rezbarstvo in kiparstvo. Tudi ne izostajata značilni loški in dražgoški kruhek.

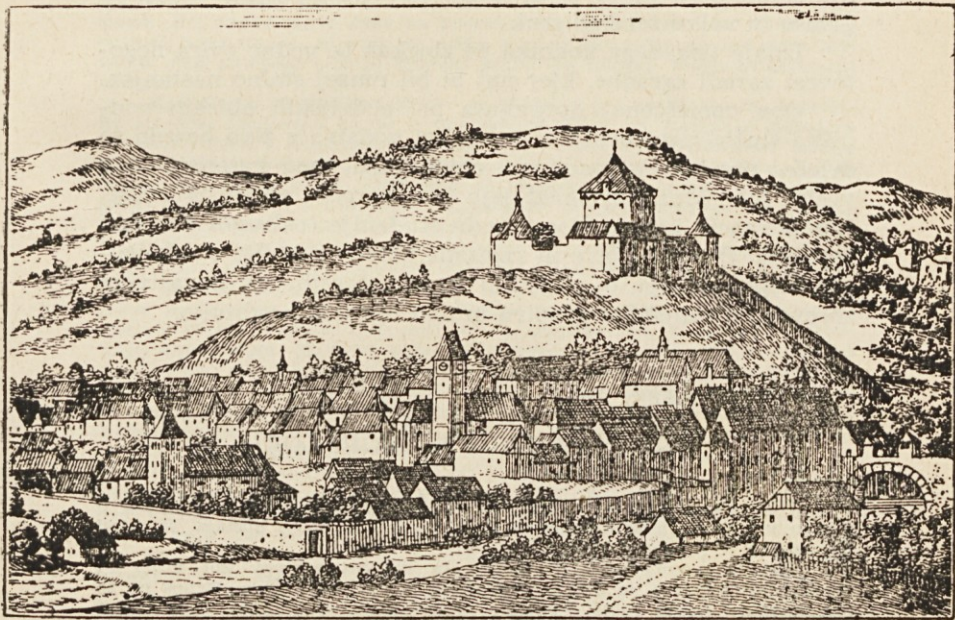
Slike graščakov Strahlov in Erbergov, stilno pohištvo, sedlo in meč kmeta svobodnika na hodniku nas povedejo v zadnjo dobo fevdalne gospodke.

Soba z naslovom »Rojaki in njihova dela« dokumentira deleže rajnih in še živečih ljudi, ki so prispevali k vrednosti splošnega slovenskega znanstvenega, umetnostnega in literarnega bogastva. Dovolj so poznana imena Jerneja iz Loke, Lovrenca Koširja, Franceta Kosa, Šubicev, Groharja, Ivana Regna (ime je nastalo iz slovenskega Ržena), Jana Plestenjaka, Borisa Ziherla, dr. Pavleta Blaznika in drugih.

Razvoju loškega mesta je posvečena posebna soba. Grafične risbe ter originalne slike in makete kažejo tlorise in obliko Loke. Med šolsko zbirko opazimo »zlate« in »črne bukve«. Najskromnejša pa je zbirka arheoloških izkopanin, ki razpolaga z nekaj predmeti iz keltske in rimske dobe. Spomladi obetajo arheologi svoja raziskovanja na Kranclju in v Stari Loki.

Sosednji prostor razstavlja baročno kmečko sobno opravo Kalanov z Visokega v Poljanski dolini.

Mimo visoške železne blagajne vodi vhod v sobo s spomini na pisatelja Ivana Tavčarja. Tu so fotografije, portreti iz raznih dob njegova življenja, del njegove biblioteke, pisateljeve ribiške in lovske priprave, tabernakeljska omara kot pisalna miza, slika sodnika visoške Agate in razni drugi predmeti.

Skofja Loka po lesorezu iz leta 1543. (Foto »Tovariš«.)

Poseben kulturni pomen daje muzeju kapela s svojo celostensko fresko, ki jo je ustvaril Quaglio isto leto kot slike na stropu ljubljanske stolnice. Tu stoje rekonstruirani dražgoški oltarji, nazvani zlati, ki spadajo med najlepše te vrste v Sloveniji. Posamezni deli teh lepih spomenikov renesanse in baroka so od zime 1942 pa do poletja 1946 ležali pri loških kapucinih, potem pa je bila njih dobra polovica prepeljana v muzejske depoje. Po šestih letih smo našli v muzeju prostor še za preostalo polovico. Pred začetno nalogo rekonstruiranja, ki smo jo zaupali Ločanu Gregorju Kanklju, nam je Zavod za spomeniško varstvo odstopil fotografije oltarjev pred dražgoško katastrofo. Restavratorske posege v nadomeščanju odpadlih delov smo si dovolili uporabiti le na nekaterih mestih. Ponovno sestavljeni oltarji, po številu štirje, stoje pred nami.

Da bi muzej prikazoval vsestransko sliko svojega področja, je ohranil naravoslovno zbirko in jo še vedno izpopolnjuje. Mladina in lovci se dolgo zaustavljajo pri merjascu, gamsu in volku ter beli srni.

Izdajo tiskanega vodnika po zbirkah še vedno ovira negotovost zaradi zgradbe, kjer naj bi bil muzej stalno nastanjen.

Oba nameščenca opravljata pri nedeljskih obiskih vodniško službo prostovoljno. Takšnega vodstva z živo besedo so deležni posebno še skupinski obiskovalci, med katerimi so v večini šole. Muzej si ogledujejo tudi neredki gostje iz tujine, šole iz raznih krajev Slovenije in študentje iz drugih bratskih republik. Osebnе izjave in zapisane besede v knjigi obiskovalcev pripovedujejo o prijetnih presenečenjih nad bogastvom zbranega muzejskega gradiva in nad njegovo ureditvijo.

DOROTEJA GORIŠEK:

Muzejski arhiv v Škofji Loki

Arhivsko vprašanje je bilo doslej malo obravnavano in posebno o arhivu v loškem muzeju marsikomu ni znano, da sploh obstaja, še manj pa, kakšna je njegova vsebina.

Splošno razumevanje za pomen in važnost arhivov kot virov za zgodovinsko znanost je bilo v preteklosti žal nezadovoljivo. Danes pa to razumevanje stalno raste. Pravilno gledanje na arhivistiko v sedanjem času in velik korak naprej manifestira ustanovitev Osrednjega državnega arhiva Slovenije v Ljubljani novembra 1945, samostojne znanstvene ustanove, kamor naj bi se stekalo arhivsko gradivo in bilo ob skrbni hrambi

in čim boljši strokovni obdelavi na razpolago znanstvenikom v izkoriščanje. Posebna restitucijska komisija je bila postavljena za reševanje arhivalij iz tujine. Zvezna vlada je l. 1948 izdala odredbo o zavarovanju arhivov, ki prepoveduje vsako uničevanje arhivskega gradiva. Največji uspeh pri napredku arhivske stroke in v zavarovanju pisanega gradiva v naši državi pa pomeni prvi državni arhivski zakon iz l. 1950, s katerim je država prevzela pod svojo zaščito vse arhivsko gradivo na vsem našem državnem področju z namenom, da ga ohrani in daje znanstvenikom v obdelavo. Izdelan je tudi arhivski zakon LRS, ki čaka potrditve.

Vzporedno z muzeji se uvrščajo arhivske ustanove med najvišje kulturne institucije in predstavljajo pomemben kriterij za določanje kulturne ravni nekega kraja in mesta, čigar arhivalije zbirajo.

Škofja Loka je kot le redka druga slovenska mesta pokazala v tem vprašanju izredno kulturno zrelost. Tako rekoč iz nič so Ločani ustvarili svoj muzej, poleg tega pa pokazali visok smisel tudi za vrednost arhivskega gradiva. Pri tem moramo dati priznanje skrbni budnosti loških inteligentov in delavcev, ki so v zadnji svetovni vojni v najtežjih in najusodnejših urah posvetili vso skrb in veliko osebnega truda reševanju arhivalij. Morda ni vsem znano, kako so posamezniki nosili in vozili protokole, fascikle in ostalo iz sodišča, občine in izpod hišnih podstrešij na varno. Več dragocenih starejših listin so zbrali že ob ustanovitvi muzeja, mnogo gradiva, zlasti za novejšo zgodovino, pa je prišlo v arhiv s sistematičnim zbiranjem.

Tako je nastala škofjeloška arhivska zbirka. Danes je njen večji del očiščen, urejen in evidentiran ter shranjen v posebnih arhivskih prostorih. Del zbirke pa še čaka na podrobno strokovno ureditev. V evidenci so tudi nove zbirke, ki bodo še prišle v muzejski arhiv, in nekatere privatne, nad katerimi morajo državni arhivi po zakonu voditi evidenco in nadzor.

Kronološka opredelitev zbirke se giblje v mejah 16. do 20. stoletja. Za starejšo zgodovino pa so v priročni knjižnici na razpolago nekatere listinske zbirke v objavljenih regestih (Kos, Doneski). **Teritorialno** obsega arhiv nekdane gospodstvo freisinskih škofov, to je: Poljansko dolino, Selško dolino in Sorško polje. **Jezikovno** prevladujejo dokumenti v nemščini, nekaj je tudi listin v latinskem, italijanskem in francoskem jeziku. Najnovejši arhiv je slovenski, razen nemškega okupacijskega. Poleg vsebinske je predvsem važna **paleografska** vrednost arhivskih zbirk. Dasi ne hrani loški arhiv starih srednjeveških pisanih dokumentov, vendar nudi tudi nekaj paleografskih in diplomatskih zanimivosti. Listinska zbirka hrani prave pergamentne listine z lepo izdelanimi inicialkami in dobro ohranjenimi pečati. Vsebuje tudi lepo število dokumentov, ki spadajo v področje diplomatike. Material listin sta pergament in papir, v katerem so mnogi vodni znaki (filigrami). Zbirka nudi tudi glede pečatov mnogo izbire.

Vsebinsko obsega škofjeloški muzejski arhiv sledeče arhivalije:

Med najstarejšimi je **cehovska zbirka**, ki vsebuje dragocene pergamentne listine, urbarje, imenike, protokole itd. Najstarejši dokument je iz l. 1522. Zbirka osvetljuje živahno obrtniško življenje v našem mestu, ki je bilo v zaščito svojega obrtniškega monopola organizirano v cechih. To zgodovinsko sliko dopolnjujejo listine in drugi akti mesta Škofje Loke, ki nam kažejo upravo srednjeveških mest in njihovo gospodarsko dejavnost. Najznatnejši del tvori **zemljiška knjiga loškega gospostva**. To je prva zemljiška knjiga, ki se je za podložniško zemljo, potem ko ni bilo več urbarjev in do zemljiške odveze, vodila pri gospodstvih. Sega približno od l. 1780 do 1880, ko je bila ustanovljena današnja zemljiška knjiga, za katero so pripravljali posestni listi v celoti tudi v muzeju. Poleg tega hrani arhiv tudi **franciscejsko katastrsko mapo** za Škofjo Loko iz l. 1825 in katastrske mape iz l. 1869 za vse loško ozemlje. Ohranjene so tudi arhiva-

lije iz 17. in 18. stoletja iz Zeleznikov in Dražgoš o življenju in delu rudarjev in oglarjev, nekatere listine iz začetka 18. stoletja pa nas povedejo v dobo skupnih soseskinih pašnikov in njihovih delitev. Ureditev gozdnega gospodarstva, njegov pomen ter sistem lovišč v nekdanjem sodnem okraju Škofja Loka prikazuje obsežen gozdni in lovski arhiv ter arhiv drevesnice v Stari Loki s številnimi gozdnimi katastri od druge polovice prejšnjega stoletja do l. 1945.

Znatna je zbirka loškega občinskega arhiva, ki prikazuje dejavnost mestne občinske uprave in razvoj mesta. Ohranjen je tudi skoraj celotni župnijski arhiv mesta Škofje Loke od ustanovne listine l. 1804 do onih dokumentov, ki se danes še vedno uporabljajo, razen matičnih knjig, ki jih je prevzel matični urad pri občinskem odboru. Posebno dragocen vir za gospodarske razmere, za gibanje prebivalstva in za statistiko so tako zvane družinske knjige in Status animarum. Ohranjen je tudi del arhiva loških klaris in uršulink, dasi so ga večji del uničili okupatorji med zadnjo svetovno vojno. Arhiv prosvetnih, fizkulturnih in obrtnih društev nudi pogled v opredeljenost, dejavnost in vsestransko društveno razgibanost Ločanov. Ohranjen je zapisnik loške Narodne čitalnice iz l. 1863 in Bralnega društva iz l. 1892, ki kažeta prizadevnost Ločanov za kulturni dvig mesta in utrditev narodne zavesti. Kljub velikim začetnim težavam so društva razvila lepo in koristno kulturno delo. Obsežen je loški šolski arhiv s številnimi katalogi, popisnicami, letnimi poročili loške trivalke, nedeljske, ponavljalne, deške glavne in osnovne šole od l. 1848 do l. 1945. Med temi so posebno zanimive šolske kronike škofojloškega področja za leta 1941—1945 ki prinašajo dragocene drobce tudi za zgodovino NOB. Arhivsko gradivo za zgodovino NOB je zelo bogato. Najvažnejša so poročila obveščevalnih stanic in poročila okoliških šol, ki nudijo bogato snov ne samo za zgodovino loškega področja, temveč tudi za večji del Gorenjske. Celotna zbirka je urejena in izdelani so njeni seznami. Precejšnja je tudi zbirka fotografij, ki osvetljujejo življenje in borbo med okupacijskimi leti na loškem teritoriju. Del zase predstavlja nemški okupacijski arhiv, ki prikazuje njihovo upravo v naših deželah ter grozodejstva in nasilje nad našim ljudstvom. Okupacijski šolski arhiv pa nam pojasni nemško šolsko metodo in ponemčevalni šolski sistem. Posebno geografsko zbirko tvori lepa skupina starejših zemljevidov loškega ozemlja, Kranjske in Jugoslavije. Številna so tudi vladna glasila in zakoni Vojvodine Kranjske in Kraljevine Jugoslavije, ki pridejo kot tiskani vir v poštev pri pretresanju gospodarskih, upravnih in političnozgodovinskih vprašanj.

Podrobneje je urejen visoški arhiv. Ta obsega arhivalije Kalanovega rodu in arhivalije Tavčarjeve družine. Po arhivalijah Kalanov je bil sestavljen njihov rodovnik in ugotovljeno posestno stanje od l. 1613 dalje ter narejena kratka primerjava med arhivskimi izsledki in Tavčarjevo »Visoško kroniko«.

Po dokumentu iz l. 1626 so se lastniki obeh kmetij na Visokem hitro menjavali. Posestvo je bilo podvrženo zakupu s prodajno pravico. Pred l. 1613 je bil posestnik na Visokem Urban Podreka. To leto je že imenovan kot lastnik tudi Matej Smole. L. 1626 je kupil od njega obe kmetiji na Visokem Janez Stibell, za njim pa je bil gospodar njegov sin Lovrenc Stibell, poročen z Magdaleno Kallain (najbrž sestra Filipa Kalana). L. 1648 pa zvemo, da je Filip Kalan plačal nek dolg župniku v Poljanah namesto otrok Lovrenca Stibell in žene Magdalene roj. Kallain. Zdi se, da je že tedaj kupil to posestvo, ker se l. 1651 omenja kot gospodar na Visokem. V istem času se omenja Marks Kalan iz broške županije, kamor je Visoko spadalo v upravnem pogledu. Ta je kupčeval z vinom in umrl l. 1651, a ni bil še gospodar na Visokem. Verjetno je bil on oče Filipa Kalana, ki je

umrl l. 1705. Med visokiimi arhivalijami je listina iz l. 1683, s katero znani zgodovinar Valvasor potrjuje, da je Matija Muha služil v vojski namesto Filipa Kalana, posestnika na Visokem, in da se je kot vojak dobro izkazal. Valvasor je bil tedaj drugi stotnik, ki je imel pod seboj pešadijo iz kmečkih vrst (gl. Valvasorjevo berilo).

Od Filipa Kalana dalje so bili Kalani stalni gospodarji na Visokem skozi 150 let. V tem času se je zvrstilo na posestvu, ki je obsegalo dve kmetiji, osem gospodarjev. Med njimi je najpomembnejši Jurij Kalan, ki je poznan iz »Visoške kronike«. Na Visokem je bil gospodar od l. 1715 do 1776. Obenem je bil župan zemljiškega gospoda v poljanski, žirovski, koroški, broški in hlevnovrški županiji. Vsi gospodarji na Visokem so imeli samo po dve kmetiji, le on je imel tri, eno najbrž kot župnico, t. j. nagrado za svojo župansko službo. Imel je v zakupu tudi desetino in vinski davek. Kot župan je bil tudi sodnik. Bil je mogočen gospod v Poljanski dolini in je pogosto trdo odločal o usodi podložnikov. Zaradi neplačanih dajatev je marsikaterega kmeta spravil ob kmetijo. Imel je trgovske zveze z Italijo in dajal svoje otroke v šole. V dolgoletnem gospodarjenju na Visokem je močno dvignil visoko gospodarstvo. Med arhivalijami iz njegove dobe so tudi nekatere iz cehovskega področja, ki kažejo, kako so mestni cehovci branili svoj obrtniški monopol, da pa v svojih zahtevah niso vedno uspeli. Zanimive so tudi listine, s katerimi freisinški škof ščiti podložnike pred samovoljnim izkoriščanjem svojih glavarjev. V tej dobi sta bila v Loki glavarja Christoph Mandel in Nepomuk Edling.

Tudi nasledniki Jurija Kalana so bili močni gospodarji, a tolikšnega vpliva kot Jurij ni dosegel nihče med njimi. Zadnji je bil Janez Kalan z ženo Ančko roj. Starman iz Svetij pri Medvodah. Na Visokem sta gospodarila zelo kratek čas in umrla brez potomcev. (Kopiji njunih slik Janeza Subica sta v muzeju.) Posestvo je prevzel nato Hafner Anton iz Skofje Loke, ki je bil poročen z Ano Kalanovo z Visokega, sestro zadnjega Kalana Janeza, ter izplačal sorodstvo. Prepustil ga je svojemu sinu Antonu, ta pa ga je l. 1893 za nizko ceno 25.000 gld. prodal pisatelju Ivanu Tavčarju.

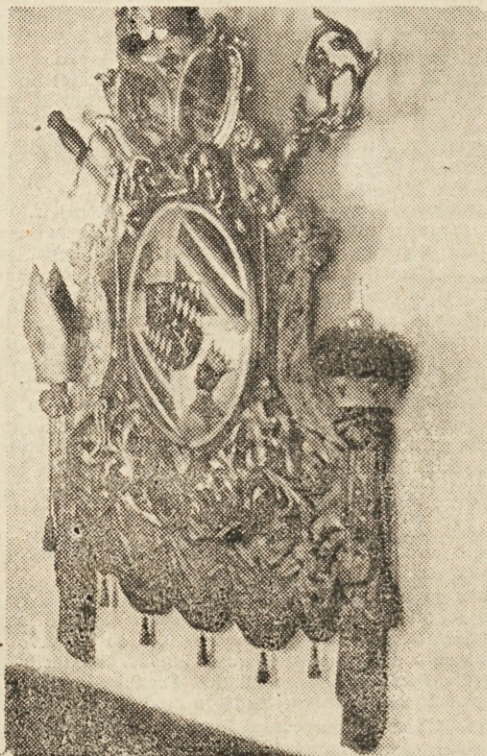
Ako naredimo kratko primerjavo med izsledki iz tega arhiva in Tavčarjevo »Visoško kroniko«, ugotovimo, da se čas, ko je prišlo Visoko v roke Kalanov (1650) približno ujema s koncem tridesetletne vojne (1648), kakor navaja pisatelj. Le ime prvega Kalana Polikarpa ne odgovarja. Tu zasledimo v tem času Marksa in Filipa. Imen Izidorja in Agate ne zasledimo nikjer. Pač pa je resnična oseba Jurij, najimennitnejši Visočan. Njegova žena Neža je bila rojena Luschin. Bogastvo in imovitost Visočanov je pisatelj dobro zadel. Resnični osebnosti iz tega časa sta tudi loški glavar Christoph Mandel in škof Johannes Franciscus Egker, ki je med leti 1695—1727 vladal v Freisingenu.

Posebni del visokega arhiva predstavlja **Tavčarjev arhiv**. Predolgo bi bilo navajati vsebino te zbirke, ki je dragocena in vsebuje med drugim tudi rokopis Tavčarjeve povesti »Mrtva srca«.

Pomemben je tudi preostanek **Ajmanovega arhiva**. Najden je bil po naključju, ko je bil že namenjen za peč. Točen pregled in ureditev pa sta odkrila marsikatero zanimivost, predvsem to, da gradivo nikakor ne bi smelo biti uničeno. Dokumenti hranijo imena nekaterih lastnikov, med njimi ime Jožefa Dietricha, ki je bil pod Francozi maire v Stari Loki. Iz dokumentov je deloma razvidno razmerje med lastniki in podložniki, ki ni bilo najboljšje, saj so se podložniki pogosto pritoževali zaradi tlake. Ti dokumenti in stara zemljiška knjiga, ki jo hrani muzej, bi deloma rekonstruirali stanje te zemljiške posesti. Po dedovanju je posest prišla v last rodbine Detela, med katerimi je znan zlasti kranjski deželni glavar Oton Detela. Med temi arhivalijami so tudi dokumenti o graščinah Gallenberg

in Stari grad pri Novem mestu. Rajmund Dietrich je bil namreč oskrbnik obeh graščin in varuh otrok von Breckerfeld s Starega gradu. Zanimiva je ugotovitev, da so osebe, ki nastopajo v romanu Ilke Vaštetove »Upor«, ki je izšel pred nekaj leti, zgodovinske osebe in jih omenjajo tudi naše arhivalije Starega gradu in graščine Pogance na Dolenjskem.

Skofjeloško ozemlje je obširno z mnogimi gospodarskimi, upravnimi in kulturnimi ustanovami in podjetji, katerih starejše arhivsko gradivo se bo stekalo v zbirni skofjeloški muzejski arhiv, kjer bo shranjeno ter ob potrebni strokovni obdelavi na razpolago znanstvenemu in praktičnemu raziskovanju. Zato je pravilno in v smislu arhivskega zakona, da se vse arhivalije oddajajo pristojnemu mestnemu arhivu. Privatne zbirke, ki ostanejo privatna last, pa naj bi omogočile potrebno evidenco, nadzorstvo in izkoriščanje. Saj so arhivi splošna ljudska lastnina, ki se z obdelavami in objavami popularizira, da postanejo tako dostopni in razumljivi širokim ljudskim množicam, ki imajo do tega polno pravico.

Skofjeloški grb. (Foto »Tovariš«.)

LOŠKI ROJAKI MED SLOVENSKIMI JAVNIMI DELAVCI

(Nadaljevanje)

Nad vse častno reprezentira škofjeloški okoliš vrsta upodablajočih umetnikov, slikarjev, kiparjev, podobarjev in stavbenikov, ki sicer ni tako dolga kot vrsta znanstvenikov, vendar ima v svoji sredini može, ki pomenijo vrh slovenske likovne umetnosti. Prva, ki sta dokazala svojo umetnostno moč in obenem sploh najstarejša znamenita Ločana sta mojstra **Andrej iz Loke**, ki je v 2. polovici 15. stoletja kot stavbenik ustvarjal monumentalne cerkve, in slikar **Jernej iz Loke**, ki je živel v 1. polovici 16. stoletja. Slikal je v škofjeloški okoličini in po obeh dolinah, na Gorenjskem in na Goriškem s kvaliteto rokodelsko dekorativnostjo, ki kaže, da je mojster palete in čopiča še v vsej popolnosti obvladal tradicionalno freskarsko umetnost. Iz prve polovice 19. stoletja so poznani predvsem razni podobarji. **Anton Peterlin** (rojen okoli leta 1792) je bil pasar v Škofji Loki in v Ljubljani. Izdeloval in srebril je svečnike in kipce ter slovel po kvalitetnih izdelkih ženskega nakita. Iz delavnice sorškega podobarja **Janeza Groharja**, ki je slikal oltarje, cerkve in orglje (v Železnikih), sta izšla **Luka Čeferin** (r. 1805 v Leskovci) in **Marko Peternel** (r. 1819 v Davči), oba podobarja, ki sta izdelala mnogo oltarnih slik, križevih potov in drugih cerkvenih umetnostnih okrasov. Zadnjemu je pri delu pomagal sin **Janez** (r. 1855 v Selcah). Podobar **Jernej Jereb** (rojen okoli leta 1825) od Sv. Treh kraljev je opremljal zlasti belokranjske cerkve, iz Gorenje vasi pa je podobar in pozlatar **Ignacij Oblak** (r. 1834). Časovno spada mednje tudi slikar **Jurij Jurčič** iz Škofje Loke (r. 1827), ki je bil dovršen portretist in je živel menda nekje na Turškem. Najvišji vzpon dosežajo rojaki slikarji iz druge polovice preteklega stoletja tja preko preloma stoletij. V tem času je živel slikar **Ivan Franke** (r. 1841) iz Dobja, zmeren realist, ki je slikal nabožne slike, portrete in krajine. Študiral je na Dunaju in v Benetkah, veliko potoval in bil profesor risanja v Kranju in v Ljubljani. Pisal je tudi potopise in podlistke. Višek slikarske umetnosti pa dviga rodbina Šubicev, ki je proslavila Poljane za klasična tla slovenskega slikarstva. Prvi,

Pavel Šubic, je bil podobar. Njegov sin **Štefan** (r. 1820 v Hotovljah) je izdelal glavni oltar poljanske cerkve, **Janez** pa je bil podobar v Škofji Loki. Janezovi sinovi so bili vsi odlični slikarji. **Valentin** je ostal doma, medtem ko sta genialna brata **Janez** in **Jurij** (r. 1850 in 1855 v Poljanah) odšla po svetu. Starejši, Janez, se je šolal pri slikarju Janezu Volfu, v Benetkah in v Rimu in slikal po svetu in doma odlična olja in freske. Pet let mlajši Jurij, ki je veljal že ob svoji smrti za najgenialnejšega slovenskega slikarja, se je enako kot brat učil pri slikarju Volfu in na Dunaju. Slikal je v Atenah, v Parizu, v Pragi in drugod po Evropi in se posvečal delu na platnu, freskam in portretom. Iz šole mojstrov Šubicev sta izšla slikarja **Matija Bradaška** (r. 1852) iz Lučin, ki je slikal freske po cerkvah in slike v olju, in podobar **Ivan Poljanec** iz Gorenje vasi (r. 1855), ki je napravil mnogo oltarjev, kipov, cerkvenih klopi itd. V Dolenčicah pod Javorji je bil rojen slikar **Anton Ažbe** (1862). Šolal se je pri slikarju Volfu v Ljubljani in na Dunaju, v Münchenu pa ustanovil svojo slikarsko šolo, ki je slovela za najboljšo in so se v njej šolali vsi slovenski impresionisti. Med njimi tudi sorški genij **Ivan Grohar** (r. 1867), ki je prve nauke o slikarstvu dobil pri rojaku Bradaški v Kranju. Bil je največji od četvorice mojstrov impresionistov in je z uspehom razstavljal na prvi slovenski umetnostni razstavi na Dunaju, v Londonu, Varšavi, Sofiji, Krakovu in drugje. V Virmaših je bil doma slikar **Gašper Porenta** (rojen 1870), ki je kot pointilist in realist risal v olju portrete, krajine in nabožne slike. Med rojaka lahko štejemo, čeprav nista tu rojena, še slikarja **Petra Žmitka** (r. 1874), pejzažista, ki se je učil v Pragi in v Petrogradu, in **Gvidona Birollo** (r. 1881), soustanovitelja umetniškega društva »Vesna« na Dunaju, čigar slikarsko delo označujejo snovno krajine z ljudskimi tipi, oblikovno pa stremljenje po ekspresivni risbi in sliki. Med mlajšimi, ki je žal tudi že končal svojo življenjsko pot, naj omenim **Franceta Koširja** (r. 1906) iz Škofje Loke, čigar glavni motivi obsegajo vodo selške Sore, od živečih pa bi omenil **Franceta Miheliča** iz Virmaš, **Maksima Sedeja** iz Dobračeve, vodjo restavratorskega oddelka v Ljubljani **Mirka Šubica**, v Benetkah snujočega **Toneta Miheliča**, **Janeza Potočnika** iz Škofje Loke, **Iveta Šubica** iz Hotovlje in **Pavleta Bozovičarja** iz Zminca, ki jim bo sledil nov dotok mlajšega rodu.

(Dalje)

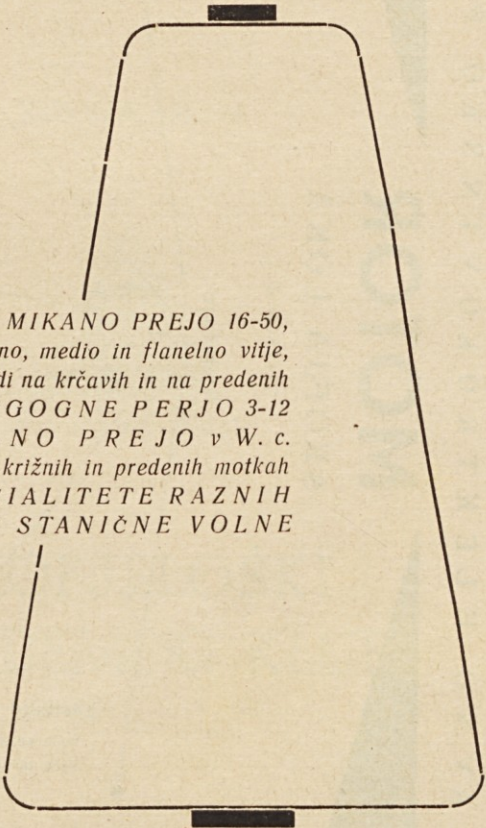
*Šubice delujejo v Ljubljani in v drugih umetnostnih
krogi*

GORENJSKA PREDILNICA

ŠKOFJA LOKA, Trata 5

Tekoči račun pri NB Škofja Loka št. 6111-T-11

TELEFON 30

*Izdeluje: MIKANO PREJO 16-50,
in to osnovno, medio in flanelno vitje,
dobavlja tudi na krčavih in na predenih
motkah, VIGOGNE PERJO 3-12
in SUKANO PREJO v W. c.
formatu na križnih in predenih motkah
ter SPECIALITETE RAZNIH
PREJ IZ STANIČNE VOLNE*

Kvaliteta vseh naših izdelkov je priznana!

DRŽAVNO ELEKTROKOVINSKO PODJETJE

MOTOR

ŠKOFJA LOKA

TELEFON 40

elektromotorje

trofazne v normalni, odprti, zaprti ali polzaprti izvedbi
od 1,21 do 5,2 kW

brusilne stroje

z elektromotorjem 1,21 kW
2.800 o/min in s stikalom

krožne žage

z elektromotorjem 5,2 kW
1.500 o/min in s trikot zvezda
stikalom

gasilske črpalke

z učinkom 600 l/min in
bencinskim motorjem 18 KS

gasilske armature

ročnike, spojke „Stürz“, razdelilce in zbiralce

sirene

električne alarmne sirene z
elektromotorjem 4,2 kW in
dometom zvoka 8 km ter
ročne alarmne sirene

izdeluje: